

HORVÁTH BARNA MUNKÁSSÁGA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL JOGSZOCIOLÓGIÁJÁRA

Nagy Zsolt
egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Horváth Barna kétségkívül hazánk egyik legkiemelkedőbb jogfilozófusa volt, munkássága ismert volt nemcsak szerte Európában, de Angliában és az Egyesült Államokban is. Nem csak a jogelméletre gyakorolt hatása volt kiemelkedő, de közíróként és politikai vonalon is meghatározó személyiségnek számított. Jelen tanulmány során az egyébként is szinte átfoghatatlan munkásságának egyetlen szegmenség szeretnénk kiemelni: 1934-ben németül megjelent Jogszociológiáját. Azt már szinte fölösleges is említeni, hogy a szerző szinoptikus elméletében nemcsak pusztán a szociológiájának a jogra vonatkozó reflexióját adja, hanem a jog mibenlétére, megismerésére, változására és helyességére is gondolatébresztő kérdésfeltevéseket fogalmaz meg. Noha korának megfelelő neokantiánus jogelmélet és módszertisztaság követelményeinek megfelelően logikai rendszerben gondolkodott az angolszász pragmatizmus és empirizmus és megjelenik nála. Természetesen nem csupán a munka elemzése lenne a cél, hanem annak a magyar jogfilozófiára, tovább – nem utolsó sorban – a szerző tudományos és politikai pályájának alakulására.

De mindenek előtt érdemes figyelmet fordítani a szerző biográfiájára; nemcsak Horváth Barnára, hanem – lényegét tekintve – elődje mentorára is. Ennek pusztán azon egyszerű oka van, mert elméleti gondolkodására, továbbá karrierjére, társadalmi nézeteinek alakulására és végül személyes kapcsolatuk tekintetében Moór Gyula meghatározó szerepet játszott. Mivel mind Moór, mond Horváth munkássága többnyire Szegedhez köthető, talán érdemes a történetet az egyetem szegedi éveinél kezdeni. Az egyetem Szegedre költözése idején a jogelmélet diszciplína oktatása-kutatása felett a Jogfilozófia Tanszék őrködött. A hagyományos, német típusú jogi oktatásban nagy szerepet kapott a jog elméleti, filozófiai igényű megalapozása, ezért mi sem természetesebb, mint hogy Szegeden is nagyhírű jogfilozófusok adták elő e stúdiumot.

A tanszék első vezetője Moór Gyula (1888–1950) volt Szegeden. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte a brassói származású tudós, majd először Eperjesen, később Kolozsváron kezdett tanítani, egyebek mellett a jogbölcseletet is. Itt habilitált 1918. november 21-én, majd az egyetemmel Szegedre jött. A várostól és az egyetemtől 1928-ban vált meg, felcserélve a szegedit a budapesti katedrával.

A Tisza-parti városban látott napvilágot két alapműve: *Macht, Recht, Moral* és a Bevezetés a jogfilozófiába, melyekben a jog fogalmát, a jog és az erkölcs összefüggéseit taglalja. Utóbbi tulajdonképpen tankönyvként szolgált a szegedi egyetemen. Művében jogbölcseleti szintézisre tett kísérletet, és ez hozta meg számára azt a szakmai elismerést, aminek révén az ország egyik legjelentősebb jogfilozófusává emelkedett. Jogfilozófiai munkáiban a jog ontológiai kérdéseire kereste a választ. A jogtudományt három csoportra osztotta: tételes,

okozatos és értékelő jogtudományra, mely utóbbi maga a jogbölcsélet. Szociológiai felfogása szerint a társadalom nem más, mint a szellem találkozása a természettel.

A szegedi egyetem jogi fakultásának egyik visszatérő nehézsége volt a betöltetlen tanszékek gondja. Moór Gyula kezdetben (1921–1922) a Nemzetközi jogi és a Bünvádi Perrendtartási jogi Tanszék (1924–1925) megbízott vezetője is volt. Társadalmi és tudományos tisztségei és elismertsége is gyarapodott: a Magyar Filozófiai Társaság, a Magyar Társadalomtudományi Társaság és a Mikes Irodalmi Társaság választmányi tagjává, és a Magyar Külügyi Társaság, valamint a szegedi székhelyű Dugonics Társaság is tagjává választotta.¹ Ezekben az években ismerkedett meg Horváth Barnával, mely kapcsolat kettejük között később ellenségessé vált. Moór melegen támogatta Horváth tudományos kutatásait, az angolszász jogelmélet terén is, mivel kapcsolatuk megromlása előtt kettejük között mondhatni baráti viszony volt.

A kormányzó 1928. december 13-án kinevezte a pesti egyetem jogbölcséleti tanszékére, azzal, hogy folyó év végéig a Ferencz József Tudományegyetemen is lássa el a tanszékvezetői teendőket. Moór Gyula ez idő alatt gondoskodott szegedi utódjáról is, a már említett Horváth Barna személyében.

A Jogfilozófiai Tanszék vezetője 1929. július 6-tól egészen 1940. október 19-ig volt Horváth Barna (1896–1973), aki Budapesten végezte egyetemi tanulmányait és ott is oktatott etika és története tárgykörből, majd 1929-től nevezték ki Szegedre tanszékvezetőnek.

Kutatási területe a jogelmélet, jogfilozófia, jogszociológia. A jogot két fő részre osztotta, jurisprudentiára és jogászatra. Az előbbi ismét két részre tagolódik, elméleti és gyakorlati, míg az utóbbi jogelméleti és jogtörténeti részekre. A jog alapja szerinte a harc és a hatalom, melyből egyenesen következik a szervezethez, ezért a jog a legszervezettebb társadalmi tény, mely a szabadság feltétele, és intézményes eljárási kereteket biztosít. A pozitívista természetjog képviselője volt, vagyis elmélete szerint a pozitívizmus magában hordozza a természetjogot.

A Szegeden töltött évek során számos tudományos és társadalmi tisztséghez jutott, így az MTA Filozófiai Bizottságában meghívott tag (1928–1945), az Országos Köznevelési Tanács tagja, a felsőoktatási szakosztály elnöke, az *Institut International de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique* meghívott tagja, továbbá a Magyar Társadalomtudományi Társaság alelnöke, a Magyar Filozófiai Társaság választmányi tagja. A szegedi jogi karon 1929-ben Moór Gyula helyébe lépve, mint nyilvános rendes tanár a Jogfilozófiai Tanszék élére kerül, majd az 1937/38. tanévben dékán, a következő évben prodeán. A második bécsi döntés nyomán ő is ment Kolozsvárra, a háború után azonban már nem fejtett ki érdemi működést Szegeden és hamarosan az USA-ba távozott, ahol később 1973-ban hunyt el.²

De természetesen nem állhatunk meg egyszerű életrajzi ismertetéssel, már csak azért sem mert a két jogfilozófus – mindamellett, hogy a jogfilozófia meghatározó alakjai voltak – közötti baráti, majd ellenséges viszony mögött nem egyszerű véleményváltozás, hanem komolyabb, elsősorban tudományos nézetbeli különbségek álltak. A viszony megromlása és Horváth Barna korabeli ellentmondásos megítélése pedig önmagában „kísérteties párhuzamnak” tekinthető. Kettejük találkozása után Horváth – nemzetközi színvonalú, egyben

¹ *Szegedi Egyetemi Almanach* I. kötet. 1921–1995. Mészáros Rezső. Szeged. 1996. 53. p.; továbbá részletesebben SZABADFALVI József: *Moór Gyula*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 2001.

² Cs. Kiss Lajos: *Szabadság és kényszer (Horváth Barna szellemi pályája)* In: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Budapest. 2001. 569–611.; továbbá <http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/tanszekek-intezetek/jogbolcseleti>. 2016. 11. 20.

kifejezetten magyar jogfilozófiának tartva – komolyan méltatta Moór Gyula Bevezetés a jogfilozófiába című 1923-ban megjelent munkáját; melynek filozófiai vonala egyértelműen neokantiánus ihletettségűnek volt mondható. S viszont: Moór is elismerően nyilatkozik Horváth tanulmányairól, aki többek között ennek köszönhetően Az erkölcsi norma természetéről című munkájáért – nagy elismertséggel járó – akadémiai díjat kap. Mikor Moór támogatásával a bécsi *Collegium Hungaricum*nál kap ösztöndíjat, előadássorozatot tartott *Kelsen*ről, illetve az igazságosság és jog kapcsolatáról.³ Ekkor foglalkozik *Kelsen* tanaival behatóbban, és ennek alapján fejti ki *Kelsen*-kritikáját, illetve saját igazságosságelméletét (mellesleg pedig ekkor került baráti viszonyba *Alfred Verdross*-szal). Továbbá szintén Moór támogatásával Londonban is folytat tanulmányokat, ahol behatóan foglalkozott *Hobbes*szal, *Bentham*mel, *Austin*nál, és *Pound*dal. Bár jogszociológiája szempontjából legfontosabbnak *Hobbes*house munkái jelentették, akinek társadalmi evolúcióra vonatkozó elméletét és annak típusait (növekedés, hatásosság, szabadság, kölcsönösség) a jogfejlődésre adaptálta.⁴

Az angol hatás érződik többek között abban is, hogy Horváth a jog tapasztalatban való megismerése, tudatos alakíthatósága, funkcionális megközelítése, pluralizmusa, természetjogi jellege nála alapelvekként aposztrofálódtak. Így nem csoda, hogy *Kelsen*nel szembeni kritikája, nemhogy változatlan maradt, de tovább erősödött: ennek pedig lényege, hogy *Kelsen* elhanyagolja a jog társadalmi és történeti jellegét. Emellett ugyanakkor egész tudományos munkásságát végigkísérte a különböző intellektuális paradigmákkal történő összehangolás, összebékítés, együtt-gondolkodás.⁵

S milyen érdekes: Horváth Jogszociológiájának megjelenésével, és szélesebb körű publikációjával párhuzamosan vette kezdetét a Moór és Horváth – szinte hirtelen történő – tudományos ellentétének explikálódása és eskalációja, majd később morális és politikai szempontú, de még mindig a *Rechtssociologie* bírálatán alapuló – személyeskedésektől sem mentes – kölcsönös vádaskodása. Moór mindenképpen áttért egyfajta társadalmi látásmódból és politikai szempontból „értékelhető” stigmatizációra: „anarchista, kozmopolita, pacifista”.⁶ S mindez – a tudományos munkásságán túl – közéletében, és a tudományos életében, s mi több életének „általánosságában” is változásokat hozott életében, melynek végső determinációja az Egyesült Államok maradt.⁷ (Mindez a Gömbös-kormány idején, akkor történt, amikor az egyetemi státuszok számának csökkentése napirenden volt.) A háború

³ Egyébként az akkori bécsi jogfilozófiai szellemi körök – elsősorban neokantiánus alapon azt tanították, hogy a Valóság és az Érték egyenrangú világ, mi több ugyanannak a világnak két oldala; ezen kívül, hogy a szubjektum a megismerés során ítéleteket is hoz, s mindez az objektivitást nemhogy gátolja, de egyenesen lehetetlenné teszi. HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány*. Ford.: Nagy J. Endre. Szerk.: Zsidai Ágnes. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. Budapest. 1993. 76-77. p.

⁴ ZSIDAI Ágnes: *A tiszta jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalomelméletének problémái*. Osiris kiadó Budapest. 1995. Sorozatszerkesztők: Zlinszky János és Varga Csaba. 11-60. p. Mellesleg Moór is egyetértett azzal, hogy a magyarországi újkanti filozófia egyoldalúságán változtatni kell.

⁵ Ennek eklatáns példaira lásd: az 1932-es Bevezetés a jogtudományba, az 1937-es Jogelmélet vázlata, az 1943-as Angol jogelmélet és az 1957-es *Fields Law and Law Field* című monográfiáit.

⁶ Ennek egyik tényleges politikai, illetve oktatáspolitikai oldalát is érdemes figyelembe venni; nevezetesen: a korabeli kormányzás drasztikusan csökkentette (már a háborúra való készülődés miatt is) a felsőoktatásra fordított költségvetési összegeket. Következésképpen, az egyetemi világ számára, egyértelmű „éhínséges” időszak következett; következésképpen egyértelműen a politikai irányvonaltól – ha nem élesen is – eltérő vagy az eltérést magában hordozó – akár tudományos – publikációk és azok szerzői „el lehetetlenüljenek”. Vagyis kényesebbé vált az egyre inkább átpolitizálódó és militarizálódó környezethez való bármiféle jogelméleti alkalmazkodás.

⁷ „Ha valaki kommunistának vallotta magát, az egyenlő volt a börtönnel vagy a halállal. A szociáldemokráciához

után Horváth bekapcsolódott a politikai életbe (többek között az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője) majd 1944 után a Magyar Tudományos Akadémián folytatta tudományos munkáját. Ám 1947 után a politika egyre inkább benyomult a tudomány világába is, ezért Horváth Barna tudományos pályafutása mindinkább ellehetetlenült. Moór betegségével a budapesti – akkor már – Jogelméleti Tanszék vezetőjének várományosaként támogatnia kellett Szabó Imre kinevezését. Mindezek után az Egyesült Államokba távozott, ahol jogelméletet, politikatudományt és nemzetközi jogot tanított; több tudományos társaság tagjaként is tevékenykedett, s noha több munkája is megjelent, azonban igazán átütő – Magyarországra is vonatkozó – jogelméleti műve már nem született. Persze az Új Világban megtapasztalt részleges kudarc oka elsősorban tudományos jellegű: a Kontinensen, a római jogon alapuló és dogmatikus jogi luktúrával szemben nehéz volt „átállást” produkálnia a *common law* szellemiségéhez, ahol abban az időben például jogfilozófiát vagy jogszociológiát (noha ez utóbbira már voltak törekvések) nem is oktattak.⁸

Mindezek után érdemes Horváth Barna tényleges jogszociológiájára és azonos című művére térni; mely két – metodikájában, és didaktikájában is – elsősorban azonban tematikájában elkülöníthető részből áll. Az első rész mindenek előtt a jogszociológia, mint diszciplína megalapozásával, premisszáival és módszertanával foglalkozik; míg a második rész pragmatikus és empirikus alapokon a jog valóságának és megismerésének – ha tetszik szabadjogi alapokon nyugvó – szociológiáját explikálja. Összességében azonban – s mindez a pozitivistá szociológia számára meglepő⁹ – inkább egyfajta társadalomtudományi dualizmus talaján mozogva, összekapcsolja a társadalmi realitás leírását, magyarázatát, egyben azonban

tatozni megtört karriert jelentett. Ha valaki magát republikánusnak vagy demokratának nyilvánította, az társadalmi kiközösítést jelentett; ... ; s végül még liberálisnak lenni is büntény volt.” „Ha az embert pacifistának, anarchistának, és kozmopolitának bélyegezték meg – ahogy engem – az azt jelentette, ... , az ember elveszett.” Horváth Barna: Forradalom és alkotmány. i. m. 52. p. Ám ez már közvetlenül a háború előtt volt, így talán érdemes csupán egy párhuzamos jelenségre felhívni a figyelmet: Az Első Világháború előtt az ismert francia szociáldemokrata politikus sorsa, aki teljes nevén *Auguste Marie Joseph Jean Léon Jaurès* (1859-1914) francia humanista és egyben filozófus. Kiváló szónokként kiállt a „gyengébbek” védelmében, így feltűnt a bányász sztrájkok és a Dreyfus-per során is. 1914-ben - háborúellenessége miatt - merénylet áldozata lett. <https://hu.wikipedia.org/wiki/1921>. 2016. november 1.

⁸ A kor Amerikájában olyan kortárs szerzők is meglehetősen háttérben maradtak, mint *Hans Kelsen*, *Hermann Kantorowicz* vagy *Theodor Wiesengrund Adorno*. Vö. ZSIDAI Ágnes: *A tiszta jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia*. i. m. 11-60. p.

⁹ A pozitivistá társadalomtudomány elsősorban *Auguste Comte* nevéhez kötődik. Számára az ember társadalmi fejlődése nemcsak a természeti miliőben történt, hanem annak társadalmi környezetében folytatódott, így az ember vizsgálatát annak szocialitásban kell folytatni. Egyéni szempontból persze az ember vizsgálata a biológia tárgykörébe tartozik, azonban a társas lét, ami az emberhez elsősorban köthető, már társadalomtudományi jellegű és a szociabilitás vizsgálatához tartozik. A társadalom vizsgálata pedig – a biológiához hasonlatosan – a társadalmi fizika körébe tartozik, mely éppoly egzakt lehet, mint a biológia vagy a fizika a természettudományokban. Ám a biológia – mint korának legfontosabb tudománya a társadalomtudományok legfontosabb támasza lehet. Ugyanakkor hangsúlyozta a kétféle tudományterület közti különbséget is, miszerint a biológia legfőbb tárgya az ember, ám az ember lényeges tulajdonságai csak társadalmi állapotokban mutatkoznak meg, tehát elengedhetetlen a civilizáció tanulmányozása: ez pedig a társadalmi fizika tudományterületére tartozik. Például az emberi szocializációt is a társadalmi helyzet szabja meg. Ezzel pedig különbözik is a biológiától, és módszertani szempontból is differens, noha táplálkozik belőle, sőt alapjait képezheti a fizika, a kémia, a matematika, sőt még a csillagászat is. De ettől függetlenül a fizika kifejezés – gondolkodásmódjában mégis helytálló volt, hiszen éppoly törvényszerűségek alapján próbálta leírni a társadalmat és annak folytonosságát, mint a fizikai törvényszerűségek vagy, ahogy *Comte* írta „a jelen terhes a jövőtől” (nem mellel a múlttól is!) s a tudományterület elsődleges feladata, hogy definiálja azokat a törvényszerűségeket, melyek az ember fejlődését (*perfectonnement, développement*) meghatározzák. Az előbbiekből pedig egyenesen következik

a realitás értéktartalmát és eszméit is. Vagyis nem elegendő a társadalmi törvényszerűségek ok-okozati összefüggéseinek vizsgálata, hanem a társadalom mibenlétének és működése helyességének kérdéseinek megválaszolására is szükség van. (Ebben az esetben nem is lenne különbség a természettudományok és a társadalomtudományok között, mely utóbbinak mindenképpen „értéktudományi vonásokkal” is rendelkeznie kell.)¹⁰ Tudomány-rendszertani kérdésben, álláspontja szerint, a jogszociológiát a jogelméleten belül képzei el: a jogot a társadalmi ismeretek és az általános jogismeret összefüggéseiben tárgyalja, vagyis a jogra alkalmazott társadalomismeret, mint a jogelmélet egyik irányzata (ezt később részletezésre kerül). Másrésztől viszont ha jogszociológia a jog változási trendjeinek, dinamizmusának és történeti kauzalitásának megismerésével foglalkozik, akkor a jogelmélet részének tekinthető. Ennek megfelelően Horváth a jogszociológiát a társadalomelmélet, illetve az általános szociológia és a jogelmélet viszonyában véli egyfajta interdiszciplinaritásként.¹¹ Bár ebben már implicite megtalálható a jogszociológiának azon felfogása, miszerint itt nem a szociológia egyik szakágazatáról van szó, hanem egy olyan jogelméleti irányról, mely figyelemmel van a társadalmi tényekre és egyúttal a társadalomelméletekre is. Mégis beszélhetünk igazi jogszociológiáról, mivel – ugyan szinoptikus értelemben – Horváth a jogot történeti, társadalmi, térbeli, időbeli képződményként empirikus alapokon képzei felfedhetőnek. Ugyanakkor mégis felteszi a kérdést: mi a jog? Amire nem jogelméleti, hanem jogszociológiai alapokon keresi a választ; bár a válaszkeresés Nála inkább elhatárolásokat jelentett: a jogelmélet – melyet ebben az esetben gyűjtőfogalomként is lehetne használni - jogszociológiára, joglogikára és jogi axiológiára tagolódik.¹² Vagyis a joglogika és a jogi megismerés vagy jogelméleti gnoszeológia a jog fogalmának meghatározására irányul valójában jogszociológia.

A jog megismerése szempontjából Horváthnál elsődleges fontosságú a jogi eljárás, ami segít abban, hogy egyfelől a jog fogalmának előzetes meghatározására szolgál, vagyis ami jogi eljárás keretében folyik az jognak tekinthető, másfelől viszont egyfajta szelekció kritériuma, mivel az eljárás segíti a jog történeti és kritikai elemzését. S itt érhető tetten az angolszász gondolati vonal, miszerint empirikusan – paradox módon mégis Horváth hipotetikus definíciója szerint – a jog nem más mint egyfajta eljárás, méghozzá a legfejlettebb

módszertani szempontból az összehasonlítás, legyen az a történelmi fejlődés vagy a jog, esetleg a jelenkori társadalmak összehasonlítása; bár a szociológia szempontjából a történeti összehasonlítás lehet a legfontosabb, vagy *Comte* szavaival: „az emberiség egymást követő különböző állapotainak történeti összehasonlítása”. A társadalmi fejlődés egészében pedig beleilleszkedik a politikatörténet, tudománytörténet, akár a pusztá leírások összehasonlításába. Ami viszont már a módszertanon túl mutat, az az, hogy végső soron a társadalom különféle szegmenseinek léte irányításra is szorul, ezzel pedig elméleti vonala egyfajta társadalmi mérnökösködés irányába mutatott. *Comte* a tudomány művelőitől inkább végső soron azt várta, hogy ne egyszerűen közművesek legyenek, hanem építészek, és olyan távlatokban gondolkodjanak, aminek alapját csak a pozitivistá filozófia képes nyújtani. ZSIGMOND László: *Auguste Comte. A XIX. század politikai gondolkodásának történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1984. 203. p. Mellesleg később megváltoztatta paradigmatis fogalmát és a társadalmi fizika helyett a szociológiát kezdte használni, aminek feltehető oka, hogy *Quételet*, aki akkoriban statisztika legismertebb képviselője volt, munkáiban – főleg a *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* 1835-ös művében – szintén említette a társadalmi fizika kifejezést, s – a kifejezés kisajátítása mellett –elégelennek tartotta módszereit a társadalmi jelenségek leírására. Uo. 214. p.

¹⁰ ZSIDAI Ágnes: *A tisztá jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia*. i. m. 25. p.

¹¹ Bár ez az álláspont még megfelel a korábbi – akár Moór Gyula által is képviselt – felfogásnak: a jogszociológia esetleg lazíthat a szigorú neokanti, kelsen-i felfogáson.

¹² Hiszen bárki, aki a logikát a jogelméleti megismerés alapjának tekinti, szükségképpen jogszociológiai konvenciókat anticipál. ZSIDAI Ágnes: *A tisztá jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia*. i. m. 26. p.

eljárás. (S nem szabad elfelejteni, hogy az angol jog az eljárásjogból eredeztethető!)¹³ Így a jogelméletnek nem feladata a jogtörténet individuális részletei, mint ahogy Isten és az Ő törvényeinek vagy attól való eltérésének, vagy éppen a predesztinációnak a meghatározása, ami a teológia, esetleg a filozófia tárgykörébe tartozik, hanem egyfajta generalizáció megmutatása: az előbb említettektől természetesen nem függetlenül a az empirikus jogi kellegű tapasztalatok összegyűjtése, rendszerezése, kritikája és általánosítása. Tehát a jog és a jogelmélet, mint diszciplína határainak kijelölése a jog fogalmának megértéséhez kapcsolódik, s csupán a többi (teológiai, filozófiai, antropológiai, etc.) információ csak annyiban releváns, amennyiben a jog konceptualizálása szempontjából jelentős.¹⁴ Ám az eljárás nemcsak jogi értelemben veendő, hanem jogelméleti módszertani kérdés is, nevezetesen a kritikai eljárás, mely jogszociológiai szempontból nélkülözhetetlen, hogy az akár ellentétes irányzatokat is együttlássa, kritikával illesse, és esetlegesen kutathatóvá váljon azonosságuk vagy szélsőségeségük és azok eredményeinek gyakorlatilag transzcendentális önmeghatározása. S így a különféle – látszólag egymásnak ellentmondó – irányzatok nemcsak hogy látszólagossá válhatnak, de alapjaiul szolgálhatnak egy szinoptikus nézőpontnak, a különféle irányzatok együttnézése és azok szociológiai szempontból történő „átlátása” egyáltalán nem okoz parttalan eklektikusságot, hanem vagyis a szinoptikus jogszociológia adhatja a „tisztá jogtudományt”.

Ennek remek bizonyítéka Horváth Barna összehasonlító elemzése a jogszociológia és a különböző jogtudományi ágak viszonyáról. Horváth elemzi a jogszociológia és más jogtudomány körébe tartozó diszciplínák közötti különbségeket, hasonlóságokat, együttállásokat. A juriszprudencia, mely – álláspontja szerint - elsősorban a történeti tények és a jogi tények egymásra vonatkoztatásából áll, illetve így a jog normáknak a normavilágból való kiválasztása jogesetekkel és a tényállásokkal való együttlátásaként megy végbe.¹⁵ Épp ezért szükségesnek tartja a jogtudomány szociológizálását, mivel a dogmatika széttörése nélkül is lehetséges, de szükséges is a dogmatikát a társadalmi valósághoz igazítani.¹⁶ A jogelmélettel azonban más a helyzet: ugyan a jogelmélet a legáltalánosabb jogi megismerés, amely a jog lényegét kutatja, ám a jogelmélet számára egyaránt fontos nemcsak a jogi érték, hanem a jogi valóság is. Ezt pedig csak történetiségében lehet megérteni, így mindenképpen a jogszociológiához jutunk, s akkor is a jogelmélet szociológizálása fog megtörténni, ha társadalomelméletek alapján gondolkodunk, hiszen azok az elméletek is a valóságból táplálkoznak. A jogi elvek tana, mivel általánosítja a konkrét szabályokat, tehát feltérképezi a valóság szükségképpen jogszociológia. Ugyanez a helyzet a jogi alaptannal is, mivel a jogi alaptan a fogalmakat empirikus valóságukban tárja elénk, tehát lényegét tekintve jogszociológia.¹⁷ Tiszta jogtan érintően pedig kritikailag megjegyzi, hogy a transzcendenciától elszakadva az alapnorma csupán halalom-transzformáció. Szerinte viszont főleg a tisztá jogtan szociológizálása, mert már maga is jogszociológia, amennyiben a társadalmat a joghoz hasonlóan normarendszerként fogja fel, szükségképpen a jogot az

¹³ Vö. DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1977.

¹⁴ Vö. ZSIDAI Ágnes: *A tisztá jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia*. i. m. 27. p.

¹⁵ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalomelméletének problémái*. Osiris kiadó. Budapest. 1995. Sorozatszerkesztők: Zlinszky János és Varga Csaba. 129. p.

¹⁶ Uo. 128-131. p.

¹⁷ Uo. 136-137. p.

államhoz rendeli, mely pedig valójában társadalomból táplálkozik.¹⁸ A jogtörténet esetében azonban egyértelműen szükség van az „együttlátásra”, mivel a jogtörténet sem ismerheti meg a történeti individuálist a szociológia általánosságára való támaszkodás nélkül, és fordítva, ez igaz a jogszociológiára is.

Továbbá a jogszociológia primátusa megjelenik, ha megnézzük például a természetjog kérdését: előfeltevései révén a jog és vele együtt az erkölcs is változtathatatlan, esetleg korlátozottan változatható, ám ez minden tapasztalatnak ellentmond, mégis ragaszkodik a tapasztalat előtti és utáni konstans állapothoz. Ám a jogszociológiai (térbeli, történeti, illetve kronológiai) premissza – még ha csak korlátok között is – a jogi norma változatossága és változtathatósága. Ám ez nem feltétlenül jelenti az állandó változás és változatosság premisszáját, inkább a változó állandóságának minimumát, mivel a nem tapasztalt létező nem lehet megismerhető, esetleg „a megismerés feltételeként jön tekintetbe”.¹⁹ A helyzet a pozitívizmus tekintetében sem más: amennyiben a jogpozitívizmus a természetjog elmentételezése, a jog teljes és bármikor megtörténhető változtathatóságát vetít előre, annak történeti tapasztalatai nyilvánvalóak, tehát a természetjog korlátozza a pozitív jog változtathatóságát, következésképpen mibenlétét, ha pedig ez így van, akkor a természetjog által korlátozott természetjog annak igazolását is jelentheti. Tehát korlátozás és igazolás „kéz a kézben” járnak és egymás negligálják, ugyanakkor igazolják is. Ugyanakkor éppúgy, mint ahogy a pozitívizmust vagy a természetjogot is korlátozza az előfeltevésektől mentes jogszociológia, úgy a dogmatizmust is visszaszorítja, mivel „megszabadul” a dogmatikus előítéletektől.²⁰ Következésképpen Horváth a jogszociológiát nem csupán a jogelmélet egyik irányzataként aposztrofálta, hanem, mint tiszta, módszertanilag a szinopszis és a bizonyítatlan prepozícióktól való mentesség által egyedülálló, önálló, tiszta tudományként kívánta meghatározni. Mely tudomány nem lehet azonos sem a norma előfeltevéseivel (*sollen*) sem a természettel (*sein*), ám generalitásában mindkettővel azonosítható, s mindez az együttlátásban testesül meg.²¹

Igazából Horváth Barnánál a jogszociológia diszciplináris elhatárolásának lényege módszertanában rejlik: ez nem egy új tantárgy, nem egy új törvényszerűség, hanem a természettudományos és társadalomtudományos, normatudományos módszerek együttes alkalmazásának speciális technikája. Így könnyen kimondható, hogy a jogszociológia a transzcendencia és az immanencia, a „lét és a legyen” szinopszisa által egy felsőbb módszer. Ellentétben az úgynevezett „felülről látással”, inkább a már meggyökeresedett tudományterületek együttes látásában ragadja meg a jogszociológia lényegét. Mindemellett a tény és az érték együttlátása – az ismeretelméleti kérdéseken túl – funkcionálisan megragadott: egyfajta kölcsönös függőség. Másképpen a társadalomban meghatározott mennyiségű szabályszerűséggel előforduló cselekvéshez – a társadalmi szükségleteket kielégítő - hozzárendelt normát nevezhetjük jognak. Természetesen a valóság által a jog szempontjából megvalósított cselekmények akkor válik relevánssá, ha a normák „érintik” azokat; s mindez egy bonyolult eljárásban realizálódnak.

A második részben Horváth jogszociológiájának – ha tetszik – materiális kifejtését taglalja; s már előzetesen ki lehet mondani, hogy a munka egyértelműen a szabadjogászat

¹⁸ Uo. 137-141. p.

¹⁹ Uo. 28. p.

²⁰ Uo. 29. p.

²¹ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia*. i. m. 77. p.

szellemiségét hordozza. Végso soron a jog funkcionális elemzéséből indul ki, ugyanakkor annak társadalmi lapjait – dinamikusan szemlélve – a harcban, ellentétekben, konfliktusokban, az intellektualizmusban és nem utolsó sorban az eljárásban találta meg. Emellett, álláspontja szerint, a jog keletkezéséhez, történeti szempontból is, antropológiai okai vannak, mely az ember biológiai, pszichikai lényéből ered. Vagyis az emberek érzelmei komoly szerepet játszhathatnak cselekvéseikben, ám az értékelés sokkal inkább az intelligenciára tartozik (vagyis csak utólag lehet értékelni és nem lehet érték alapján cselekedni!?) s ez még akkor is igaz, ha Horváth egyébként magatartáson csak és kizárólag az elkövető által ellenőrzött és irányított – akár spontán – cselekvést értett. Ugyanakkor – akár Kant esetében – az emberi magatartás a valóság érték szempontú része, szinoptikusan mindig értékelést is hordoz, ami pedig a morális szabadság. Innentől kezdve, ha a jog normáit szinoptikusan szemléljük, akkor a társadalom és a jog kapcsolatát sem lehet máshogy, arról nem is beszélve, hogy mivel a társadalom a jog „teremtője”, azt sem lehet másképpen szemlélni, de ez nem pusztán a tények leírása, hanem az értékekkel való egybevetése is. Ezzel párhuzamosan nem szabad elfejteni, hogy a jogszociológia a társadalomban tömegesen előforduló jelenségekkel foglalkozik, vagyis a társadalomban a viselkedések tipikusságát tartja elsődlegesnek, és ebben a tekintetben értelmezhető.²²

De Horváth nem hagyja figyelmen kívül a tipikus magatartási minták és viselkedési szokások mögött rejlő társadalmi okokat, illetve következményeket: a jog keletkezésének és változásának folyamatában azokat a kérdéseket is elemzi, mely a legközvetlenebb kapcsolatban állnak a joggal és éppúgy társadalmi objektívációk, s mint a jog – azzal szoros összefüggésben – társadalmi tényként definiálhatók, mint például a szociális konfliktusok, harcok, hatalmi kérdések, gazdasági problémák, etc.²³ Hiszen ugyanaz a társadalom produkálja és hordozza mindazt, amit jognak, eljárásnak, harcnak, konfliktusnak hatalmi struktúrának etc. nevezünk. Természetesen ugyanazon magatartás különböző felfogása (gazdasági, szociális, etc.) különbözik a jogi megítéléstől, ez a különbség alapozza meg differencia specifikájukat, ezáltal természetesen az alapok homogenitása egyértelmű lenne. Vagyis – a funkcionalizmushoz hasonlóan – minden társadalmi alapnak, megvan a tipikus magatartási szabálya, azok megítélési szabályai vagyis önlogikájuk; ám a társadalmi alapok különféle logikája kölcsönös és funkcionális jellegű, tehát egymással érintkezésben lehetnek, egymást befolyásolhatják. Ám a jog, elsősorban az eljárás szigorúsága miatt, kiemelkedik a többi társadalmi objektíváció közül; így eredete nem a szokásban, konvenciókban, jogszabályokban keresendő, hanem magában a társadalomban, de mint jól elkülöníthető tény.

Már csak a fentiek miatt is érdemes a jog és a társadalom más alapjai közti kapcsolatra rávilágítani. Egyfelől a jog nem lehet csupán önmaga újra és újra generáló eljárási folyamata: az alapok nélkülözhetetlenek, s ezen bázisok nélkül a jognak nem lenne sem célja (társadalmi problémák szabályozása?) sem pedig értelme (kire vonatkozna és miért?); vagyis az alap konstituálja a jogrendszert. (A jog struktúráján belül harmonizálódhat és egy equilibriumot találhat a többi társadalmi bázis is.) Másfelől pedig a jog a különféle társadalmi alapok helyettesítőjeként is működhet: például felválthatja a harcot és mindezt egy jóval békésebb versennyé, vagy akár együttműködéssé változtathatja, melynek már társadalmi szempontból vett hatékonysága eleve – minden magyarázat nélkül is – termé-

²² HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlatja*. Szeged. 1937., különösen a 33. p.

²³ Uo. 33. p.

kenyebbé válhat:²⁴ Mely „termékenység kihat a jog racionalitásán át az igazságosság és szabadság uralmává, továbbá előbb–utóbb magára jogtudományra és a jogi oktatásra is kölcsönös – egymást támogató – rendszerré válhat. S itt szintén „tetten érhető” a szinoptikus módszertan, hiszen a lét és a lét okainak feltárása párhuzamosan és összefüggésként jelenik meg az értékalapok eszméivel, s a kettő gondolati kapcsolata konstituálja, az akár általunk is érzékelt, valóságot. Bár nem szabad elfelejteni, hogy a jog szempontjából más társadalmi alapok különböző súllyal érvényesülhetnek, hiszen például a gazdaság sokkal közelebbi kapcsolatban van a jog szférájával, mint mondjuk a politika, s mindezt megmutatja, hogy maga az eljárás határozza meg a kapcsolat közelségét.²⁵ (S persze mindez akár egy skálán is elhelyezhető, hiszen vannak olyan objektivációk, melyek közelebb és olyanok melyek távolabb állnak a jog szférájától.) Azonban a jog valójában egy különleges társadalmi technika, egy kifinomult eljárás, s ez vált a jog alapjává, hiszen az eljárás intézményesedve már maga is jog, továbbá a jog belép más társadalmi objektivációk „világába” ezáltal ezek az objektivációk egyre közvetlenebbül hordozzák a jogot. A különböző társadalmi alapok és a jog között így sok esetben funkcionális ekvivalenciát is fel lehet fedezni, bár a legtöbb esetben csupán egyfajta teljesítmény összefüggésről lehet beszélni. A jog rendszerének és a társadalom más alrendszerének összefüggésére Horváth a *Hobhouse*-i fejlődésméleletet veszi alapul, miszerint: ad1. növekedés, ami a jog esetében azt jelenti, hogy például a harcot felváltja a szisztematizált eljárás, s ezen eljárások mennyiségének felhalmozódása jelenti magát a növekedést, sokszorozódást, új intézmények létrejöttét, jogtételek megjelenését.²⁶ Ad2. A növekedéssel összefüggésben a hatásosság, ami leginkább a mennyiségi fejlődés minőségi következményeinek tekinthető, (például a gazdaság esetében a tőkekoncentráció) a jog esetében pedig a specializálódás (szakmai, professzionális, intézményi, etc.) a hatásosság záloga. Ad3. Ami a szabadságot illeti, ugyan a harc sokkal nagyobb szabadságot engedett a társadalmi objektivációkban, ám a jog ebben az esetben csak bizonyos emberi magatartásokat távolított el, s a meglévők tekintetében a modern jogban a személy különféle (vallás, gyülekezés, szólás, etc.) jóval nagyobb szabadságot tesz lehetővé, mint mondjuk az ősi jog. Ad4. A kölcsönösség pedig a szabadságból következik, mert a társadalomban egyre inkább szükségessé válik a különféle társadalmi produktumok (beleértve például a szociológiai értelemben vett kultúrát is) egyre nagyobb összefogást és munkamegosztást igényelnek, vagyis a kölcsönös függés és koordináció, ellenőrzés egyre fokozottabbá válik. A jogban ez a különféle intézmények összehangolt működését (ügyszétség, bíróság) illetve ellenőrzését (például a jogtudomány folyamatos a praxisra irányuló felülvizsgálata) jelenti. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy míg a növekedés és a hatásosság nem feltétlenül célirányos a jog esetében épp a kölcsönösség és a szabadság által – s ez már a szinoptikus látásmódot is jelenti – értékorientált és értékminőségű.²⁷ Akár csupán

²⁴ Uo. 28. p.

²⁵ Elég csupán arra gondolni, hogy a gazdasági konfliktusok tömegének megoldása bírói úton történik, míg a politikai konfliktusok többségének „feloldása” (persze az előbbi utat nem feltétlenül mellőzve) háború útján történik.

²⁶ A harc és a jog összefüggéseit egészen más alapokon közelítik meg a konfliktuselméletek. Csak példaként említve *Georg Simmel* munkásságának a jog szociológiája szempontjából a konfliktusokra, pontosabban az egyes társadalmi csoportok érdek-összeütközéseire hangsúlyt fektető teóriájából eredeztethető. Ami természetesen a társadalmi pozíciók elnyomó-elnyomott viszonyainak kontextusában is értelmezhető, mely kontextus nem feltétlenül csak elnyomó, hanem reciprocitási viszonylatban is lehetséges. Lásd: NAGY Zsolt: *Konfliktuselméletek*. Kézirat. 2-4. p.

²⁷ HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlatja*. i. m. 87-88. p.

egyszerű belátás kérdése, hogy a kölcsönösség és a szabadság a jog által uralt állapotban jóval kiteljesedettebb, mint a jog nélküli szociális szituációban.

Az előbbiekkal összhangban kijelenthető, hogy Horváth elsősorban jogtörténeti alapon, a jog lényegét mind az anyagi jogi mind az alaki jogi kiteljesedésében magát az eljárást látja; vagyis „nyugodtan” nevezhető az elmélet processzuális jogszemléletnek: a jog *genus proximuma* az eljárás.²⁸ Tehát a jog az eljárás legfejlettebb változata, ám ez nem jelenti a joggal való teljes azonosítást vagy valamiféle a kettő közötti egyenlőséget. Sokkal inkább az említett fejlődési fokozatok többé-kevésbé megtörtént (s ennek vannak jogtörténeti alapjai) bekövetkeztét; vagyis a növekedés mérhető tömegességét, az egymást kiegészítő problémák speciális, szakosodott megítélését (közigazgatás, büntető bíróság, polgári bíróság, etc.) A kölcsönösség persze megjelenik a különféle eljárások eredményeinek kölcsönös intézményi átvétele, a szabadság pedig az eljárások igénybevételének lehetőségeiben, illetve mindezeknek más társadalmi objektívációkkal való találkozásában, és ezáltal történő „frissítése”, értékeik kölcsönös átvételében. s az egyre specializáltabb és bonyolultabb eljárás jelenti a jogfejlődés zálogát; egyben pedig a teljesítmény záloga a jogi alrendszer és más társadalmi szférák egymáshoz való közelítése.

S pont az eljárás és a társadalom elvárásaihoz közel álló jog meghatározása jelentheti a korabeli magyar jogelmélet egyik kulcsfontosságú konstrukcióját, többek között a „Sein” és „Sollen” egymást kiegészítő és egymáshoz kapcsolódó szinoptikáját. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy – mivel a jog társadalmi jelenség – a társadalomban lévő változások a természettudományokhoz hasonlóan a következmények tényleges „bekövetkezte” csupán statisztikai valószínűség, ezért az egyértelmű formális „jóslás” és a hozzá kapcsolódó belátás nem feltétlenül kauzális, hiszen sok – többek között jogszabályok érvényesüléséhez kapcsolódó – faktor eredménye.

Ehhez hozzá tartozik, hogy Horváth az abszolút szabályalkotás és az akár természetjogi helyesség, a kritikai szociológiai pozitívizmus és az analitikus pozitívizmus együttállásban lévő filozófiai értelemben vett dialektikus gondolkodásmód „összenézésében” látta a társadalmi normák és azok változásainak lényegét. Egyben próbálta felidézni a létezőt és az értékeket, szellemiséget, mindemellett gondolatmenetében a két kérdés egymáshoz illesztésével a „antagonisztikusnak” is tekinthető ellentmondás feloldását.²⁹ Mindennek pedig alapja a filozófia, jelen esetben a jogfilozófia, mégpedig egy a társadalomra is figyelmet szentelő jogelmélet, mai napjainkban inkább szociológiai jellegű jogelméletnek lehetne nevezni.

Remélhetőleg, talán, ha kisség vulgárisan is, de sikerült megláttatni a szinoptikus látszmód értékes és egyben érdekes vázlatát, mely társadalmi továbbá történeti, ugyanakkor axiológiai, és elméleti szintézise nemcsak a korban és térben egyedülálló. S ez az egyedülállóság az említettek dialektikus találkozásának eredményeképpen születtek meg, mely dialektika Horváthnál nem feltétlenül nem az ellentétekben, hanem a részt vevő módszerek közötti dialógusban testesült meg. Az abszolút igazság, a relatív másság, más vélemény, a dogmatizmus, kriticismus, a jogtudomány szemszögéből a természetjogi gondolkodás és a pozitívizmus között nemcsak képes volt átmenetet teremteni, de a lét és a legyen elválasztásának „merevségét” feloldva nemcsak a jogelméletben, de általában

²⁸ ZSIDAI Ágnes: *A tiszta jogszociológia*. 11-60. In: Horváth Barna: *Jogszociológia*. i. m. 49. p.

²⁹ A szinoptikus jogtudományról, így többek között Horváth Barnáról is részletesebben lásd: HEGEDŰS József: *A szintetikus jogbolcselet alapjai (ahogy ma – 1975-ben – látom azokat)*. Posztumusz kiadvány. 2015.; különösen a 85. p.

az erkölcsfilozófiában is gyümölcsöző, hanem több tárgykört érintően is, korában érdekes vizsgálati módszerekkel, rendkívül új eredményeket produkált.

Némi áttekintés után talán mégis érdemes visszatérni az alapkérdéshez: csupán személyi, ideológiai vagy tudományos ellentétek vezettek Moór és Horváth egyre inkább nyilvánossá váló ellentétéhez, mely párhuzamos volt Horváth akkoriban meglehetősen ambivalens megítéléséhez. Válaszként talán annyi mindenképp elmondható, hogy a fent említettek is hozzájárultak, ám talán lehet egy negyedik, ötödik, etc. tényező is; viszont amire rá lehet világítani, s ez jelentheti az individuális, később politikaivá is váló, és tudományos hangvételt is hallató diszkrepanciát az, hogy Horváth Jogszociológiájában a korabeli európai hagyományos jogelmélettől eltért, ugyanakkor nem foglalt állást a szintén korában már meglévő és meggyökeresedett jogszociológia mellett. Egy olyan (s kifejezetten szociológiai jellegű) jogelmélet „ikonjává” vált, ami „nóvumnak” számított, Ám nem tette le „voksát” az akkor „modernnek” számító Jogszociológia mellett. Ennek, egyébként zseniális, együttnézése túl radikálisnak számított az akkori jogelméleti és jogászai, mi több bölcsészti tudományos közönségben, viszont így nem lehetett helye igazán egy másik, akkoriban divatos empirikus intellektuális gyakorlatban. S az eredetileg feltett kérdésre is – többek között legalábbis, de egyik fő okként aposztrofálva – ebben rejlik a válasz: korában mentora számára éppúgy túl radikálisnak tűnt az az empirizmus, mely távolabb állt a társadalmat szinte negligáló dogmatizmustól, a társadalmi nézőpont pedig távol állt a pozitívizmustól és a dogmatizmustól is, a jogi axiológia pedig ellentétes volt a pozitív gondolkodástól, mely utóbbihoz képest a természetjogi kérdések felvetése szintén ambivalensnek tűnhet. Vagyis így egyfajta értetlenség vehette körül, ami végső soron immáron nem lehetett mentes a politikától sem, hiszen tudományos szempontból a hagyományos konzervativizmus végét is előre jelezhetette, ugyanakkor a szinoptikus látásmód mintha „értéksemlegességet” feltételezett volna, ami így mentora és a tudományos közösség számára is érthetetlen és így elfogadhatatlan volt.